

тоїнбіанської інтерпретації) // Український історичний журнал. – 1998. - №5.- С. 16-29; 17. Димитрова Л. М. Філософія історії від Полібія до Л. Гумільова. – К., 1997. – С. 134-14; 18. Грабовський С. Оптиміст ХХ ст. // Історичний календар 1999. – К., 1998. – С. 117-118; 19. Попков В. В. А. Тойнби, К. Ясперс: духовные истоки социально-исторических перемен. – Одесса, 1999; 20. Ткаченко В. Україна: історіософія самоорганізації. – К., 1994. – С. 18, 37; 21. Потульницький В. А. Українська і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії ХVІІ-ХХ ст. – К., 2002. – С. 50.

М.В. Стопчак

РОБІТНИЧА ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ УНР: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Суттєві зміни, які відбуваються в соціальній структурі українського суспільства в умовах розбудови незалежної української держави, поява в ній класів і соціальних груп, яким нерідко притаманні діаметрально протилежні соціальні настрої і інтереси, висувають перед керівництвом держави важливе завдання: знайти механізми узгодження цих інтересів, послаблення соціального протистояння, спрямувати енергію відданих справі державотворення людей в конструктивне русло. В цьому контексті набуває актуальності досвід (нехай і не завжди вдалий) здійснення політики щодо робітничого класу українськими державними утвореннями попередніх історичних періодів, зокрема Директорією УНР. Адже, як вважають ряд сучасних дослідників, абсолютизація Директорією селянського фактору, її недостатня увага до проблем робітництва, коли воно постійно опинялось на периферії соціального протекціонізму державних структур, було однією з причин поразки Української національно-демократичної революції 1917 – 1920 рр.¹

Врахування цього досвіду неможливе без глибокого вивчення і узагальнення наукової спадщини, створеної попередниками, тобто потребує ґрунтовного історіографічного аналізу наукового доробку із зазначеної проблеми. Лише такий аналіз дасть змогу з'ясувати концептуальні та методологічні засади дослідження робітничої політики Директорії, дослідити основні тенденції нагромадження знань з цього питання, проаналізувати внесок представників різних історіографічних шкіл у вивчення чинників, які визначали спрямованість робітничої політики в добу Директорії, окреслити ті аспекти робітничої політики Директорії і її урядів, які потребують подальшого вивчення і наукової інтерпретації.

Слід зазначити, що робітнича політика Директорії УНР знайшла певне відображення у працях як радянських, так і діаспорних істориків. Проте їхній історіографічний доробок з даної проблеми назвати вагомим надзвичайно важко. Особливо це стосується радянської історіографії. Робітнича політика українських нерадянських урядів радянськими істориками спеціально не вивчалась, тому спеціальні історіографічні праці з цієї проблематики у доробку радянських істориків були практично відсутні. Більшість праць радянських дослідників була присвячена робітничій політиці Радянської влади, її взаєминам з робітничими профспілками. Звідси і певна кількість історіографічних робіт з даної проблеми, яка, за свідченням одного з радянських історіографів Жовтневої революції 1917 р. В. Наумова, була незначною.² Що стосується робітничої політики Директорії, то окремі її аспекти якщо і згадуються у радянських історіографічних працях, то лише в лайливому вигляді; до того ж вони були позначені невсучасною агресивною полемікою з діаспорними істориками, кваліфікуючи їх праці як спроби уникнути відповідальності за ніби-то вчинені злочини проти українського народу. „Націоналістичні і фашистські історики, - писав, наприклад, радянський історик А. Лихолат, - створили багато легенд навколо Директорії і її лідерів, виставляючи їх у якості „національних героїв”... Були спроби навіть представити петлюрівську Директорію – керівний центр української буржуазно-націоналістичної контрреволюції – як орган революційної влади робітників і селян. Однак ніякі фальшиві запевнення націоналістичних і фашистських лжеісториків не можуть приховати жахливих злочинів, здійснених петлюрівцями проти українського і російського народів”.³

Власне, до початку 90-х років ХХ ст. в історіографічних працях радянських істориків нічого не змінилось. Директорія, як і раніше, перебувала за межами їх інтересу, а якщо і велась мова про необхідність дослідження окремих аспектів її соціальної політики, то виключно як контрреволюційного, ворожого масам державного утворення. Зокрема, Е. Шаталіна у своїй праці „Історія громадянської війни й інтервенції на Україні в радянських документальних публікаціях” (1982 р.) прямо писала, що хоча в радянській історіографії було надруковано близько 400 джерел, які висвітлюють боротьбу проти петлюрівської Директорії, її ворожа політика по відношенню до робітничого класу висвітлена ще недостатньо.⁴ У такій же тональності щодо вивчення діяльності Директорії були витримані й інші історіографічні праці цього періоду, про що, зокрема, свідчить аналіз узагальнюючої монографії „Історіографія історії Української РСР”, що вийшла з друку у 1987

р.⁵ Лише наприкінці перебудовчого процесу в Україні починають ставити питання про відхід від ідеологічних кліше у висвітленні історичного минулого українського народу, в т.ч. і періоду 1917 – 1920 рр. Проте радянським історикам до кінця існування СРСР не вдалось створити об'єктивної картини діяльності Директорії, зокрема, і в царині робітничої політики. Як справедливо зазначає відомий український дослідник робітничої політики українських урядів в роки революції 1917–1920 рр. Б. Андрусишин, значна частина радянських істориків залишалась в полоні догматичних установок, стереотипів, шаблонів, які міцно закріпились у їх свідомості під впливом адміністративно-командної системи. „Все це призвело вивчення робітничої політики до кризового стану, а українську радянську історіографію ХХ ст. завело у глухий кут і вона стала неспроможна відтворити реальний історичний процес”.⁶

Стійкий інтерес до визвольних змагань 1917–1920 рр. в Україні виявила зарубіжна, перш за все, діаспорна, історіографія. Але праці зарубіжних істориків торкались переважно питань національно-державного будівництва, міжпартійної боротьби, ідеологічного протистояння різних політичних сил тощо, тобто проблем надбудовного характеру, а питання економічного порядку відсувались на задній план. Відповідно й історіографічні праці діаспорних істориків 50–70 рр. ХХ ст. Б. Крупницького, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, О. Підгайного, Л. Винара, та ін. з'ясовували ці питання побіжно, аналізуючи при цьому, головним чином, здобутки радянських істориків. Власне й історіографічними працями їх можна назвати з великою натяжкою, швидше це бібліографічні огляди, що супроводжувались короткими анотаціями. На слабкому висвітленні діаспорними дослідниками соціально-економічної історії Української революції 1917–1920 рр. наголошують і самі закордонні дослідники, зокрема І. Химка у своїй праці „Національне і соціальне в Українській революції 1917–1920 рр. Порядок денний історіографії”.⁷

З проголошенням незалежності України спостерігається своєрідний сплеск активності вітчизняних істориків до дослідження проблем Української революції 1917–1920 рр., в т.ч. і періоду Директорії. Але аналіз їх наукових праць засвідчує досить нерівномірний інтерес дослідників до вивчення її двох етапів–доби Центральної Ради і доби Директорії. Останньому періоду їх присвячено значно менше. Відповідно і кількість наукових праць, які б досліджували діяльність Директорії, в т.ч. і з досліджуваної автором статті проблеми, як об'єкт історіографії, є не надто великою.

Одним з перших узагальненню наукового доробку своїх попередників з історії робітничого класу України в роки Української революції торкнувся у своїй докторській дисертації О.П. Реєнт.⁸ Фахівець глибоко проаналізував праці як радянських і діаспорних істориків, так і перші наукові розвідки дослідників незалежної України. Зокрема, аналізуючи праці радянських істориків, автор наголошує що, попри значну їх кількість, радянським історикам не вдалось об'єктивно висвітлити історію українського робітничого класу через низку об'єктивних і суб'єктивних причин. „Здобутки радянської історіографії того періоду, - підкреслює О.П. Реєнт, - відповідали рівню освоєності доступних архівних джерел, жорстко регламентованому згори методологічному інструментарію, надмірній ідеологізації історичної науки, що доповнювалося інформаційним „голодом”, невиправданою засекреченістю цілих документальних пластів, обмеженими публікаторськими можливостями”.⁹

Для діаспорних же істориків, на думку О.П. Реєнта, була притаманна певна недооцінка ролі робітничого класу України в економічному і політичному житті, тому в своїх працях з історії Української революції вони торкались цієї проблеми лише побіжно, в контексті питань національно-державного будівництва. Автор наголошує на недостатній виваженості та об'єктивності їхніх праць, хоча і відзначає, що в методологічному і інформаційно-аналітичному плані вони розширили межі наших знань про визвольні змагання 1917–1920 рр. та участь у них пролетарських мас.¹⁰

Що стосується істориків незалежної України, то, на думку О.П. Рента, головна їх заслуга полягає в тому, що в своїх працях вони зробили спроби зламати шаблони і стереотипи у висвітленні ролі робітничого класу у постжовтневій Україні, порушили ряд питань концептуального характеру, що створило умови для якісно вищої, аналітичної дослідницької діяльності. Разом з тим, автор зауважив, що наукові надбання як радянських, так і діаспорних істориків, а також сучасних дослідників не вичерпали пошукові можливості проблеми історії робітничого класу.¹¹

Історіографічні аспекти робітничої політики українських урядів в роки революції 1917–1920 рр., в т.ч. і Директорії, присутні також в працях таких українських істориків середини 90-х рр. ХХ ст., як А. Буравченков, В. Верстюк, О. Голенко, Д. Янівський, В. Горак, Я. Грицак, А. Гриценко, Ю. Павленко та Ю. Храмов, В. Солдатенко, Р. Пиріг, Ф. Проданюк. Але найбільш повно стан дослідження робітничої політики українських урядів на середину 90-х рр. ХХ ст. висвітлив у своїй докторській дисертації Б. Андрусишин.¹² Як і О. Реєнт, автор виклав своє бачення і оцінку

історіографічного доробку радянських, закордонних та сучасних українських істориків з досліджуваної проблеми. Він одразу зауважив, що в радянській історіографії не було жодної спеціальної праці з робітничої політики українських нерадянських урядів. Якщо радянські історики і торкалися окремих аспектів цієї проблеми, їх оцінки були агресивно-викривальними. Переобтяжені ідеологічними стереотипами та міфами, зазначає дослідник, радянські історики не змогли об'єктивно осмислити і відтворити політичні і соціально-економічні процеси, що розгортались в Україні в роки революції. Навіть робітнича політика радянської влади спеціально комплексно не була досліджена.

Одночасно автор звертає увагу на відсутність роботи, спеціально присвяченої аналізу робітничої політики українських урядів періодів 1917–1920 рр. і в зарубіжній історіографії. Характеризуючи праці діаспорних істориків як довоєнної, так і повоєнної доби, автор відзначає, що хоча ці праці і містять у собі певний фактологічний матеріал, який дозволяє глибше зрозуміти окремі аспекти робітничої політики українських урядів, проте оцінки зарубіжними дослідниками фактів, що наводяться, часто проникнуті суб'єктивізмом, прагненням до апології власних політичних поглядів.¹³

Лише з розпадом СРСР і проголошенням незалежної України, підкреслює автор, українські суспільствознавці отримали змогу неупереджено досліджувати проблеми нашого державотворення, в т.ч. і сферу робітничої політики. Проаналізувавши праці провідних фахівців незалежної України – С. Кульчицького, О. Реєнта, В. Верстюка, В. Солдатенка, Г. Папакіна, О. Мовчан та ін. авторів, Б. Андрусишин прийшов до висновку, що у них були зроблені перші спроби відійти від шаблонів у висвітленні ролі робітництва і його професійних організацій у післяжовтневій Україні, їх взаємин як з радянськими, так і нерадянськими урядами в роки революції, в т.ч. і з Директорією. Разом з тим, дослідник зауважив, що, незважаючи на певні зрушення у розробці історії соціальної політики різних державних утворень щодо робітничого класу, ця проблема не стала предметом спеціального історичного дослідження.¹⁴

Окремі історіографічні сюжети з досліджуваної проблеми ми знаходимо в дисертаційних працях та монографічних дослідженнях інших дослідників другої половини 90 рр. ХХ ст.: Л. Радченко, В. Лозового, В. Яблонського, Р. Васковського, П. Біяна. Однак, будучи фрагментарними, вони, як правило, майже не виходили за межі тих аспектів робітничої політики Директорії, як і інших неукраїнських урядів, які вивчали О. Реєнт та Б. Андрусишин. Навіть у відповідному розділі другого тому однієї з найбільш глибоких праць 90-х рр. ХХ ст. з проблем історіографії доби Директорії, підготовленої відомим дослідником Української революції В. Солдатенком, історіографічна картина її соціально-економічної історії змальована надзвичайно скромно.¹⁵ Згодом В. Солдатенко у одній із своїх останніх фундаментальних статей „Новітні видання і дослідження з історії Української революції (1917–1920 рр.)”, надрукованої у 2004 р., ще раз зауважив, що після книг Б. Андрусишина і О. Реєнта так і не з'явилось нових ґрунтовних праць, присвячених робітничій політиці.¹⁶ Цей висновок фактично підтвердив і В. Капелюшний у своїй докторській дисертації, захищеній у червні 2004 р., зауваживши при цьому, що ряд важливих питань соціальної політики українських урядів, в т.ч. і Директорії, залишився поза увагою і фахівців.¹⁷

Таким чином, огляд стану наукової розробки проблеми робітничої політики Директорії показав, що, незважаючи на увагу до цієї проблеми дослідників, на сьогодні відсутні праці, в яких би історіографія даної проблеми висвітлювалась та узагальнювалась як важлива складова соціальної політики українських урядів не фрагментарно, а комплексно, із застосуванням нового методологічного інструментарію.

Актуальність даної теми та її недостатня опрацьованість в історичній науці зумовили спробу автора комплексно проаналізувати історіографію діяльності Директорії УНР по здійсненню нею робітничої політики в роки Української революції 1917–1920 рр.

Враховуючи, що для повного висвітлення даної проблеми необхідно кілька публікацій, автор обмежився у представленій статті лише аналізом довоєнної української історіографії робітничої політики Директорії.

Слід зазначити, що досліджувана проблема не залишилась поза увагою як радянських, так і діаспорних істориків.

Радянська історична наука об'єктивно не могла ігнорувати проблему діяльності Директорії, в т.ч. і в сфері робітничої політики. Але дослідницька діяльність радянських істориків здійснювалась в умовах постійного жорсткого ідеологічного тиску, що не могло не відбитись як на проблематиці досліджень, так і мірі їх об'єктивності. Виключення складали лише 20-ті рр. ХХ ст., коли ще можна було більш-менш об'єктивно висвітлювати українську історію 1917–1920 рр. Але радянські історики, серед яких спочатку переважали колишні учасники революційних подій, навіть у 20-х рр. не скористались цією можливістю. В їх працях увага зосереджувалась в основному на історії боротьби

більшовиків проти Директорії як утворення, з їх точки зору „ворожого” народові України,¹⁸ соціально-економічні ж аспекти діяльності Директорії, в т.ч. і її робітнича політика, залишились поза їх увагою. Натомість радянські історики в 20-ті рр. розпочинають досліджувати робітничу політику органів радянської влади, їх взаємодію з класовими організаціями пролетаріату, в першу чергу, профспілками. Боротьба з безробіттям, умови праці робітників, охорона праці, прожитковий мінімум, стан житлових умов—ось далеко не повний перелік проблем, які відображені у працях М. Буяновера, В. Биструкова, Л. Гінзбурга, К. Гулого, С. Кабалкіна, С. Каплуна, Б. Колеснікова, І. Ліпкіса, Д. Лейканда, Я. Ряппо, Є. Шатана, І. Шингарьова, М. Яворського та ін. авторів.

У 30-ті рр. ХХ ст. значно ослабла увага радянських істориків до питань соціально-економічного розвитку України у 1917–1920 рр. Це було пов’язане з негативним впливом культу особи Сталіна на розвиток історичної науки. Особливо значної шкоди історичній науці завдав особисто відредагований Сталіним „Короткий курс ВКП(б)”, що вийшов з друку у 1938 р. За підрахунками проф. В. Солдатенка, з 1938 по 1956 р. „Короткий курс ВКП(б)” видавався 301 раз, загальним накладом 50 млн. примірників. В ці роки, відзначає автор, „... почалась його канонізація, яка мала серйозні, довгочасні негативні наслідки для розвитку історико-партійної науки. Закостеніла схема курсу не підлягала не лише перегляду, а навіть не могла ставитись під найменший сумнів”.¹⁹

Слідуючи методологічним канонам „Короткого курсу”, партійне керівництво настійно рекомендувало радянським історикам зосередити свої зусилля на обґрунтуванні ленінської тези про „диктатуру пролетаріату”, яка розглядалась як визначальний інструмент побудови соціалістичного суспільства, на доведенні провідної ролі робітничого класу в усіх сферах життя країни, в т.ч. і економічній. Терміни „Українська революція”, „українські уряди”, „національний рух” вважались ідеологічним арсеналом націоналістів, на їх вживання було накладене ідеологічне табу. Власне ж питання, які безпосередньо стосувались робітничої політики навіть Радянської влади, такі як охорона праці, соціальне страхування, матеріальне забезпечення, житлові умови, охорона здоров’я тощо, практично взагалі не вивчались. Про робітничу політику Директорії, як і інших нерадянських державних утворень, до кінця 30-х рр. ХХ ст. мова взагалі не велась, адже, на думку більшовицького керівництва збанкрутілі антинародні режими не заслуговували на увагу.

Таким чином, радянська історіографія так і не зуміла через об’єктивні і суб’єктивні чинники дати об’єктивну картину робітничої політики Директорії, як і інших українських урядів.

Окремі аспекти досліджуваної теми висвітлюються і в закордонній, перш за все, діаспорній історіографії. Вже у 20-30-х рр. ХХ ст. з’являється значний пласт літератури, переважно мемуарного характеру, а також наукові історичні дослідження, написані колишніми учасниками революційних подій 1917–1920 рр., у яких знаходимо матеріали з робітничої політики Директорії. Звісно, оцінка робітничої політики Директорії в цих працях була неоднозначною, вона часто давалась, виходячи з партійно-політичних уподобань їх авторів. Так, праці В. Винниченка, П. Христюка, М. Шаповала, І. Мазепи, С. Петлюри репрезентували неонародницький напрям в емігрантській історіографії, якому було притаманне поєднання інтересу як до питань державотворення, так і до шляхів розв’язання пекучих соціальних проблем. Як справедливо зазначає історик П. Білян, у неонародників в соціальній сфері окреслювалась чітка орієнтація на забезпечення народних потреб, поступове проведення аграрної реформи, на охорону прав трудящого населення.²⁰ Зокрема, ці праці дають змогу з’ясувати соціально-економічну платформу тих політичних сил, які в роки революції 1917–1920 рр. в значній мірі визначали спрямованість діяльності Директорії в сфері робітничої політики. Перш за все, інтерес представляють соціально-економічні погляди В. Винниченка і С. Петлюри, які належали до керівної верхівки УСДРП і в різні періоди революції очолювали Директорію. Загальновідомим є факт значної особистої неприязні В. Винниченка до С. Петлюри, проте аналіз праць першого Голови Директорії засвідчує, що у В. Винниченка практично відсутня скільки-небудь суттєва критика дореволюційних економічних поглядів Головного отамана. Це, на думку деяких сучасних істориків, зокрема М. Якименка, Б. Андрусишина, свідчить про відсутність у В. Винниченка і С. Петлюри розбіжностей щодо економічної програми перебудови українського суспільства.²¹ Правда, в одній з останніх своїх праць - „Заповіт борцям за визволення” В. Винниченко звинувачував С. Петлюру у тому, що Головний отаман в роки Української революції ігнорував інтереси робітників і селян, оскільки виступав ідейним прихильником „поліцаїв, поміщиків, куркулів, погромників.”²² Проте якихось конкретних аргументів, окрім згадки про розгони отаманами робітничих профспілок напередодні Трудового Конгресу, автор не навів. Між тим, вивчення соціально-економічних поглядів В. Винниченка і С. Петлюри засвідчує, що напередодні Української революції обидва лідери Директорії були рішучими противниками капіталістичного ладу і приватної власності, яку вважали головною причиною зла і насильства в суспільстві. Суспільно корисними людьми для них були робітники і

селяни, чиєю безпосередньою працею створюються матеріальні блага. Буржуазію ж вони вважали класом паразитарним, для них це „кляса непрацюючих...”, вічно безробітні, вічно гулящі люди.”²³

Соціальна нерівність, наймана праця також були предметом гострої критики С. Петлюри. Як відзначає Б. Андрусишин, С. Петлюра був переконаний у тому, що наймана праця у буржуазному суспільстві вбивала в людині все живе, робила її якимось причандаллям, гвинтиком капіталістичної машини.²⁴ С. Петлюра високо цінував робітничий клас як творця майбутнього справедливого суспільства як силу, яка внесе „гармонію в хаос життя”.²⁵ Для виконання цієї історичної місії, на думку С. Петлюри, робітничий клас повинен набути рис організованості і згуртованості, бути свідомим своєї місії, що вимагає, в свою чергу, більш активної роботи в цьому напрямку його профспілок.²⁶

Відсутність суттєвих розходжень з питань економічної перебудови української держави між В. Винниченком і С. Петлюрою, як ключовими особами Директорії, зумовила появу в Декларції Директорії від 26.12.1918 р. блоку завдань у сфері робітничої політики. Декларція, написана В. Винниченком, передбачала восьмигодинний робочий день, проголошувала право коаліцій і страйків, відновлювала права фабрично-заводських комітетів, запроваджувала державний робітничий контроль на виробництві.²⁷ При цьому В. Винниченко стверджував, що ініціатори повстання проти гетьмана добре усвідомлювали, що широкі маси, в т.ч. і робітничі, така програма повністю не задовольнить і її доведеться в подальшому кардинально змінювати. Події, що розгорнулись після приходу Директорії до влади, засвідчили, що і після залишення В. Винниченком посту Голови Директорії УНР і від'їзду за кордон, С. Петлюра, українські уряди не відмовлялися від програмних настанов Декларції в робітничому питанні. Про це засвідчують праці перших істориків Української революції, зокрема І. Мазепи. Так, автор наводить декларацію уряду Б. Мартоса від 12 квітня 1919 р., у якій наголошувалось, що він „поряд з відновленням промисловості, в якій би робітник знайшов собі заробіток, постарается забезпечити пролетаріят від безробіття державною допомогою та організацією державних робіт. Народне Правительство сподівається щирої допомоги від професійних робочих союзів, роботу у яких воно високо цінить і в контакт з якими гадає вести свою політику, направлену на добробут робітництва України. З свого боку, Народне Правительство все зробить для того, щоб професійні союзи нормально проводили свою роботу, і забезпечує повну волю професійного руху на Україні.”²⁸ В свою чергу, у зверненні С. Петлюри „До населення всієї соборної України” від 17 вересня 1919 р. серед підвалин урядової програми побудови вільної Української Республіки є така, що також стосувалась робітничої політики Директорії і її уряду: „Третя підвалина: цілковите забезпечення робітничої кляси, як того вимагають інтереси самих робітників та інтереси республіки – 8-мигодинний робочий день і страхування робітників.”²⁹ Бажання дотримуватись проголошених у посланні засад робітничої політики було задекларовано і в декларації уряду І. Мазепи від 24 вересня 1919 р., яка наголошувала, що „... закони робітничі залишаються в повній силі незмінно і нерушимо.”³⁰ Навіть в декларації правого уряду В. Прокоповича було записано, що він подбає про те, щоб забезпечити робітничим масам здобутки революції.³¹ Але аналіз подій, що відбулись в період знаходження біля влади Директорії, і які були відображенні у працях В. Винниченка,

С. Петлюри, інших учасників революційних подій, показав, що Директорії не вдалось знайти ефективну відповідь на виклики часу у сфері соціальної політики, т.ч. і з робітничого питання. Ці праці дають можливість з'ясувати як об'єктивні, так і суб'єктивні причини невдачі. В умовах швидкої радикалізації трудових мас, під впливом більшовицької пропаганди, Директорія, політичні сили, на які вони спиралась, зав'язли в гострих дискусіях з ключових питань державотворення: про форму державного устрою, зовнішньополітичну орієнтацію УНР та ін., забуваючи, що як селяни, так і робітники часто розглядали державотворення як спосіб розв'язання хвилюючих їх соціальних проблем. Особливо негативну роль відіграло різке протистояння з багатьох питань державотворення між провідними політичними силами УНР–УСДРП та УПСР, які в значній мірі визначали політику Директорії. Ситуація поглибилась через низку розколів, які стались в середині кожної з цих партій. Все це ускладнювало вироблення чітких програмних настанов з ключових проблем державотворення, оскільки рішення, які приймалися окремими фракціями цих партій, часто радикально різнились між собою, що, відповідно, зумовлювало різні підходи до вирішення соціальних проблем робітництва. Це заплутувало робітничі маси, штовхало їх у табір більшовиків. Свідченням різновекторності таких підходів є праці вищезазначених безпосередніх учасників революційних подій 1917–1920 рр. Ці праці засвідчують зокрема, що розходження серед партій урядової коаліції в питаннях про модель організації влади в Україні зумовлювали їх різні погляди на місце пролетаріату України в державотворчій діяльності. Підтвердженням цього є їх протилежні підходи до висвітлення таких

етапних подій в історії діяльності Директорії як VI Конгрес УСДРП та Трудовий Конгрес України. Дослідники, які в роки революції були членами УСДРП і виступали противниками радянської форми влади, наголошують на неукраїнському характері більшої частини робітничого класу України і відповідно заперечують необхідність опори на нього при розбудові української держави. Зокрема І. Мазепа у своїй праці „Україна в огні і бурі революції” наводить виступ В. Винниченка на VI Конгресі УСДРП, у якому той наголошував, що, розбудовуючи українську державу, слід „держати орієнтацію на західний високоіндустріальний пролетаріат. Ні в яким разі не відсталий російський. Бо коли ми з ним зв'яжемося, то російські більшовики нас роз'єднають, відсунуть від влади, роздавлять. Тут тоді буде диктатура П'ятакових та Антонович.”³² І. Мазепа поділяв позицію свого однопартійця, підкреслюючи згодом, що наша армія крім фронту зовнішнього „... мала на Україні ще фронт внутрішній, фронт боротьби українського села з неукраїнським містом, де наче в тому троянському коні ховалися найзапекліші вороги нашого народу.”³³ Резолюція VI Конгресу УСДРП про поточний момент щодо українського робітництва була сформульована в руслі вищезазначених поглядів правих УСДРП і відрізнялась значною суперечливістю. Її наводять у своїй праці „Замітки і матеріали до історії української революції” П. Христюк, інші дослідники. З одного боку, робітничий клас України фактично усувався на другорядні ролі в державотворчих процесах, адже в резолюції підкреслювалось, що „український пролетаріат нині не може і не має права, не ставлячи під загрозу небезпеки долі революції брати в свої руки народне господарство для рішучої і безоглядної соціалізації його в цілому, шляхом робітничої диктатури.”³⁴ З іншого боку, висловлювалась впевненість, що українське робітництво покладе всі свої сили, щоб „... урятувати основу свого нормального розвитку – Українську Народню Республіку – від усяких імперіялістів, якими б гарними словами вони не прикривали свої зажерливі замахи на самостійність українського народу і українського пролетаріату.”³⁵

В свою чергу, УСДРП (незалежні), які були прибічниками радянської влади, на VI Конгресі партії зайняли іншу позицію щодо українського пролетаріату. Вони вважали, що в Українській революції має брати активну участь не лише селянство, а й увесь український пролетаріат, а відтак він спільно з селянством повинен створювати спільні органи влади у вигляді робітничо-селянських Рад.³⁶ Відповідно іншим було ставлення фракції УСДРП (незалежних) до Директорії – їй вона висловила недовіру.

Не було єдності щодо шляхів розв'язання державотворчих проблем, місця пролетаріату у державотворчих процесах і в іншій проурядовій партії, на яку спиралась Директорія – УПСР. Фракції „лівих есерів” і УПСР (центральної течії) займали з цих питань різні позиції, про що свідчать праці їх колишніх активних учасників – М. Шаповала, М. Грушевського, П. Христюка та ін. Як зазначає П. Христюк, УПСР (центральної течії) на Трудовому Конгресі України підтримала позицію правого крила УСДРП і забезпечила можливість прийняття запропонованої Директорією резолюції про оцінку поточного моменту. У ній висловлювалась повна підтримка діяльності Директорії, засуджувалась ідея організації робітничої диктатури і проголошувався курс на розбудову в Україні демократичного ладу. „Ліві есери”, в свою чергу, виступали за ліквідацію капіталістичного ладу, встановлення диктатури працюючих мас, усунення від влади буржуазії. Тому політика Директорії як у державотворчій сфері, так і в сфері робітничої політики піддавалась ними гострій критиці. Так, П. Христюк різко негативно відізвався щодо Декларації Директорії від 26 грудня 1918 р. Він вважав, що методи досягнення проголошених в Декларації цілей, в т.ч. і в сфері захисту робітничих прав, є неадекватними і суперечливими, оскільки залишають в руках буржуазії головне знаряддя її панування – капітали. „Чи не краще було б сказати це з самого початку і одверто, - саркастично запитує автор, - на поміщиків і капіталістів маємо зуба, під гарячу руку хотіли навіть зовсім винищити це кодро, але, подумавши, вирішили полякати трохи „контролем” і зажити в мирі і дружбі...”³⁷

Погляди М. Христюка поділяв інший представник лівих есерів – М. Шаповал, свідченням чого є його праця „Минувщина і будучина української визвольної боротьби”, написана у листопаді 1920 р. Він рішуче відкидав капіталістичний шлях розвитку України. На думку М. Шаповала, буржуазна інтелігенція, що переважала в керівництві країною в часи Центральної Ради і Директорії, не розуміла справжніх інтересів трудящих, вела „грубу агресивну протиревольційну політику, особливо натискуючи проти робітництва і селянства.”³⁸ Справжній же інтерес трудящих, наголошує автор, полягає в тому, щоб „... визволити від визиску свою працю, здійснити своє найвище право на повний продукт праці. Скасувати економічний гніт – це значить знищити капіталістичну систему...”³⁹, незалежно від того йдеться про колоніальний чи український капітал. „Чому наші робітники повинні бути такими дурнями, такими ідеалістичними вівцями, щоб боротись проти

.....
колоніального капіталу і дати себе стригти українським Перерепенкам,⁴⁰ – ставить питання автор, і, відповідаючи на питання, зазначає, що українські робітники і селяни не бажали брати участь у розбудові української держави, у якій і далі мала б панувати влада капіталу, нехай і національного, тому і не підтримали державотворчі спроби Центральної Ради і Директорії.⁴¹

Отже, представники неонародницького напрямку, щиро вболіваючи за інтереси широких народних мас, в умовах поразки революції не зуміли дати об'єктивної відповіді на питання про причини провалу робітничої політики Директорії, перекладаючи вину, головним чином, на своїх колишніх партнерів по урядовій коаліції.

Не залишились в стороні від досліджуваної проблеми і історики, які належали до консервативно-державницького напрямку української і закордонної історіографії – В. Липинський, Д. Дорошенко, В. Андрієвський, І. Фещенко-Чопівський, близькі до них Д. Донцов, О. Назарук, хоча внесок їх у вивчення проблеми був не однаковий. Представники цієї течії були прибічниками залучення до державотворчих процесів усіх верств українського суспільства, вони критикували провідників Центральної Ради і Директорії, ті політичні сили, на які вони спирались, в першу чергу соціалістів, за їх спроби розбудовувати українську державність за рахунок реалізації радикальних соціальних гасел, з метою залучення на свій бік пролетаризованого селянства і робітництва. Одним з перших ці ідеї почав пропагувати В. Липинський, який у добу Директорії займав посаду посла УНР у Відні. У 1926 р. В. Липинський видав у Відні свій фундаментальний історико-політичний трактат „Листи до братів-хліборобів”. Вважаючи, що боротьба за українську державність і після поразки Української революції ще не завершена, В. Липинський виклав своє бачення шляхів її відбудови, участі у цьому процесі різних верств українського населення, в т.ч. і пролетаріату. Його ставлення до цього класу неоднозначне, в певній мірі суперечливе. З одного боку, він наголошує на тому, що український пролетаріат був в роки революції слабкий і нечисленний і тому нездатний виступити силою, що об'єднає всі верстви українського населення для розбудови української держави, з іншого – підкреслює, що „чи буде Україна, чи її не буде, то за це лише пролетаріат цілого світа тільки пролетаріат український несе повну відповідальність.”⁴² Разом з тим, В. Липинський висловив своє бачення шляхів розв'язання тих соціальних проблем, що стояли перед українськими робітниками. На його думку, вони могли бути розв'язані лише тоді, коли постане власна Українська держава. „З погляду інтересів українського пролетаріату, - підкреслює автор, - краще во ім'я національної волі пристати до спільної державної роботи з іншими українськими класами (як це робив досі приміром пролетаріат англійський, німецький і и.), а тоді вже в своїй незалежній державі зробити соціальну революцію...”⁴³ При цьому В. Липинський вважає, що багато хто з послідовників К. Маркса вульгарно трактує його ідею про світову революцію як інструмент знищення пролетаріатом буржуазії і розподілу її власності між собою. „Пролетаріат, - наголошує автор, - мав би знищити буржуазію не для того, щоб зайняти її помешкання й поділивши між собою нагромаджені попередньою працею багатства, споживати їх у буржуазній обстановці, а мав би сотворити вищу законність і вищу мораль праці, потрібну для зорганізованого вищої продукції при вищій, вище скомплікованій техніці...”⁴⁴ Тому, головне завдання пролетаріату за Марксом, вважає В. Липинський, „перейняти од буржуазії найвищу форму продукції, таку, яку буржуазія вже не встані була сама зорганізувати, і повести її далі на вищу ступінь...”⁴⁵ Це завдання, на думку автора, могло бути виконане лише в момент найвищого розвитку економічного життя України, але реалії її соціально-економічного життя були іншими. „У всякім разі дуже сумнівно, щоб Україна, де буржуазія не була здатна збудувати ні одної фабрики без „казенного пособія”, вже дозріла до пролетарської соціальної революції й навряд чи наш пролетаріат придбав уже здатність економічну, розуміння праці й почуття законності в організації цієї праці.”⁴⁶ Тому

В. Липинський ставить питання про форму державного устрою України, при якому робітництво якнайкраще може підготуватись до реалізації завдань пролетарської революції, і висуває у якості такої класократичну трудову монархію. В зв'язку з цим автор піддав критиці соціальні доктрини провідних соціалістичних партій УНР – УСДРП і УПСР щодо шляхів позбавлення пролетаріатом гноблення і розв'язання його соціальних проблем. Ці доктрини, вважає В. Липинський, були деструктивними, вони грали на почуттях політично нерозвинутого, слабо організованого зросійщеного українського пролетаріату. „Ваш соціалізм, - зненавидість місцевих бідних до місцевих багатих”, - звинувачує автор соціалістів, підкреслюючи, що „... соціалісти хочуть знищити на Україні верхи низами під гаслами соціальними: „бий панів, бо вони буржуї.” Такі підходи, „... бунти низів можуть валити держави”⁴⁷, а не створювати їх, наголошує дослідник. Але саме таку ідеологію сповідували соціалісти в роки Української революції, що і призвело до втрати української державності, а, отже, була втрачена можливість у власній державі розв'язати хвилюючі робітників

соціальні питання. Висновок автора щодо наслідків такої політики соціалістів безжально-категоричний: „І чи не зовсім природним, безконечно правдивим і справедливим було те, що та людська громада, яка живе на Україні, викинула в кінець кінців з поміж себе всіх своїх „усвідомітелів”. „Усвідомітелів”, що не зуміли чесно усвідомити хотіння тих частин громади, до якої кожен з них належав, „усвідомітелів”, що одбившись од своєї громади, не живучи її органічним життям, тільки спекулювали словесно, тільки шукали літературних способів, щоб стати „політичними вождями”, - „батьками і отаманами народу” і „провідниками нації”, з якою вони нічим іншим, крім словесно-політичної спекуляції, не були зв'язані.”⁴⁸

Звісно, пропозиція В. Липинського про запровадження в країні монархії була утопічною, вона не враховувала політичних реалій, на що звертав увагу у своїй праці „Підстави нашої політики” Д. Донцов. Однак праця В. Липинського дійсно висвітлила певні недоліки і прорахунки провідників соціалістичних партій в їх баченні ролі пролетаріату в державотворчих процесах, шляхів розв'язання нагальних проблем робітництва, хоча автор часто і не деталізує про який період Української революції – Центральної Ради чи Директорії – йде мова.

Сам Д. Донцов також торкається проблем робітництва, політики Директорії щодо нього у розділі „Іспит історії (1917–1920)” вищезгаданої праці. Обстоюючи, як і В. Липинський, ідею створення незалежної української держави, як політичного ідеалу українства, Д. Донцов вважає, що провідну роль у її розбудові, організації економічного життя, має відіграти селянство. Робітників він вважає класом, що підпав під вплив соціалістичної більшовицької ідеології, наголошує, що він є зросійщеною верствою. Тому автор вважає цю верству нездатною до державотворення, її ідею диктатури пролетаріату небезпечною для справи державотворення, ворожою селянству. „Коли хочете знати, як т.зв. пролетаріат, а особливо його самозванчі ідеологи, дивляться на селянина, прочитайте твори ідейного босяка Горького..., - пише автор. – „Грабь, дері шкуру, виварачивай наізнанку!” – це спопуляризована формула „диктатури пролетаріату.”⁴⁹ Д. Донцов вважав, що в українських соціалістів ще з часів Центральної Ради були відсутні як чіткі державотворчі стремління, так і методи розв'язання конкретних соціальних проблем, в т.ч. і в сфері робітничої політики. „Кожний з них міг докладно довести, чому для робітництва потрібно вісім годин праці, але як практично перевести цю реформу, щоб не потерпіла видатність продукції, - не знав ніхто.”⁵⁰ З приходом до влади Директорії, вважає дослідник, прийшла „... і ціла хитка, непевна, безцільна політика Центральної Ради. Почалася знову безплянова метушня.”⁵¹ Декларацію Директорії від 26 грудня 1917 р., в т.ч. і у сфері робітничої політики, Д. Донцов детально не аналізує, але його ставлення до цього документу негативне. Він називає його „гумористичним”, „анемічним”, „абсурдним”, таким, що мав на меті „... зачарувати большевицького опиря і довести йому соціалістичну бездоганність нової влади на Україні.”⁵² Особливу відповідальність за відсутність послідовної внутрішньої політики автор покладає на С. Петлюру, який, очоливши після від'їзду за кордон В. Винниченка Директорію, не виявив необхідної твердості і ініціативи, не розірвав з класовим підходом при розв'язанні проблем державотворення. „Він мав усі завдатки стати українським Монком, коли, нажаль, Україна не мала своїх Стюартів! Для того був лише розмах – без удару. Початок – без кінця. Добра воля – без тієї залізної волі, яку мусять мати люди, що мріють про великі цілі.”⁵³ Це зумовило збереження влади в руках УСДРП та УПСР, а отже, і продовження їх хиткої лінії у питаннях зовнішньої і внутрішньої політики. Як і більшість представників цієї течії, Д. Донцов вважав головною помилкою цих партій їх намагання розв'язати в першу чергу соціальні проблеми, відсуваючи на другий план завдання створення власної держави, не маючи чіткої уяви про ті сили українського суспільства, на які слід опертись в її розбудові. „Провідники нації, - зазначав автор, - не змогли знайти формули масового руху. Як обскуранти, як люди з недорозвиненим політичним чуттям, ставили вони на перший плян „соціальне визволення”, а не політичне панування української нації в своїй країні. Як соціалісти, ставили вони на перший плян не державно-політичні інтереси українства, але „інтернаціоналізм”, „вселюдське братерство”, інтереси мітичного „міжнародного пролетаріату і т.д.”⁵⁴

Державницький напрямок в українській закордонній історіографії активно пропагували й інші дослідники, зокрема Д. Дорошенко, В. Андрієвський, побіжно при цьому торкаючись і проблеми робітничої політики Директорії. Характерною рисою їх праць є констатація того факту, що більшість пролетаріату України в роки Української революції в значній мірі була зросійщеною, ворожою або байдужою до проблем українського державотворення. Так, Д. Дорошенко у першому томі своєї праці „Історія України (1917–1923 рр.)” прямо підкреслював, що „по всіх майже більших містах України провід захопила російська та зросійщена демократія, яка дуже противилася проведенню в життя українських домагань, особливо ж вороже ставилася вона і до автономії України.”⁵⁵ Правда, у праці Д. Дорошенка не аналізуються конкретні кроки Директорії у сфері робітничої політики, оскільки він,

не знайшовши з Директорією спільної мови, перебував переважно за кордоном. Але в іншій його праці „Мої спомини про недавнє – минуле” автор, критикуючи соціалістичний світогляд українського проводу часів Директорії, його відмову від державотворчого потенціалу заможних верств українства, стверджує, що Директорії фактично не вдалось знайти підтримки в жодній з верств УНР, в т.ч. і робітництва. Очолювана діячами, що лише з партійних і вузьконаціоналістичних позицій розуміли державне будівництво, підкреслює Д. Дорошенко, УНР доби Директорії „... спиралась лише на невеличкий шар „свідомої інтелігенції”, не дбаючи за інші елементи населення...”, і тому, „... не маючи твердої опори в якійсь певній класі, розхитувана й шарпана в середині партійною ворожнечею, Українська Народня Республіка, поваливши Гетьманщину, сама не вдержалась у Києві і двох місяців; а опинившись у стані хронічної евакуації, розуміється, не могла вона ні сконсолідуватись ні укріпитись.”⁵⁶ На відсутність широкої підтримки народних мас у Директорії звертає увагу також І. Феценко-Чопівський, що займав посаду заступника голови Ради Міністрів в уряді С. Остапенка, а з квітня 1919 р. – заступника посла і радника Дипломатичної місії УНР в Румунії з господарських питань. У своїй праці „Хроніка мого життя” він покладав головну вину за провали у державному будівництві на УСДРП, яка, за його виразом, „цупко трималася влади, базуючись на соціально-демократичних доктринах... заступаючи твердо інтереси ще не оформленого, нечисленного українського пролетаріату.”⁵⁷

На відміну від Д. Дорошенка, В. Андрієвський, активний член хліборобсько-демократичної партії, що за часів Директорії обіймав посаду губернського комісара освіти на Полтавщині, був безпосереднім свідком конкретних державотворчих кроків Директорії, що знайшло відображення у його працях в еміграції. Так, В. Андрієвський у своїх спогадах „З минулого”, як й інші представники державницького напрямку, обстоює ідею про пріоритети національно-державного будівництва, в ході якого тільки і могла б бути докінчена революція соціальна. В зв'язку з цим він піддав критиці погляди соціалістичних провідників Директорії, особливо В. Винниченка, за їх класовий підхід у вирішенні державотворчих проблем. Дісталось навіть „державнику” В. Липинському за його ідею „класократії”, яку автор у полемічному запалі назвав „новоявленими марксизмом монархічного толку.”⁵⁸ Правда, ця критика не завжди була бездоганною. Наприклад, зміну позиції В. Винниченком щодо радянської форми державного устрою на VI конгресі УСДРП автор пояснює звичайною боязню Голови Директорії Січових Стрільців.⁵⁹ Але, в цілому, позиція В. Андрієвського щодо класових доктрин соціалістів прослідковується чітко: ці доктрини шкідливі для справи державотворення, а без власної держави успішно розв'язувати назрілі соціальні проблеми усіх суспільних верств, в т.ч. і робітництва, не існує: „... остання доба світової історії показала найсліпішим (крім наших релігійних сектантів), що тільки в межах власної держави народи можуть досягти найбільшого піднесення добробуту усіх своїх клас, і ніколи класовою боротьбою і класовими змаганнями не можна збудувати держави.”⁶⁰

Осип Назарук, в свою чергу, будучи за часів Директорії міністром пропаганди, бачив роботу урядових установ зсередини. Він, як і інші представники державницького напрямку, виступав проти тих, хто намагався будувати державу, експлуатуючи, головним чином, соціальні гасла, не освідомлюючи людей національно. Саме цієї помилки, на його думку, припустились соціалістичні партії в добу Директорії, що налаштувало проти неї широкі верстви селянства і робітництва, посилило вплив більшовиків. „Річ ясна, - зазначав О. Назарук у своїй праці „Рік на Великій Україні”, - що коли темним масам вічно говориться і пишеться тільки про жолудкові ідеали, то годі дивуватися, коли ті маси вкінці підуть за гаслами тих, які прирікають їм найбільше.”⁶¹ Одну з причин невдалої соціальної політики Директорії О. Назарук вбачав у слабкій компетентності членів уряду. „Весь урядовий склад за малими виїмками зложений був з людей, що найменшого поняття не мали про справи, якими мали орудувати”⁶², - зазначав автор. Зокрема, він різко критикував міністра праці Безпалка, підкреслюючи, що той „... не мав поняття про це, як виглядає міністерство праці та говорив, що поїде вчитися до – Варшави... І все це мав бути „уряд” великої держави”⁶³ – саркастично зауважує автор. Звісно, такі зауваження слід сприймати з певною часткою критики, адже ряд сучасних дослідників у своїх працях неодноразово звертали увагу на той факт, що О. Назарук часто вдавався до перебільшень в оцінках подій того часу, їх пересмикування. Зокрема, вже згадуваний нами В. Андрієвський, якого важко запідозрити у симпатіях до соціалістичних провідників Директорії, у своїх спогадах „З минулого”, навпаки, вирізняє Безпалка як одного з найздібніших й компетентних урядовців того часу.⁶⁴ Що стосується праці О. Назарука, то більш детального аналізу робітничої політики Директорії у ній ми не знаходимо.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що проблема робітничої політики Директорії не залишилась поза увагою істориків довоєнного періоду. Радянські дослідники залучили певний

фактологічний матеріал, який дозволяє повніше з'ясувати соціально-етнічний склад українського робітництва в роки Української революції, його соціальні запити і політичні вподобання. Але радянські історики діяли в умовах жорсткого ідеологічного тиску, який зумовлював спрямованість наукового пошуку, регламентованість методологічного інструментарію. Головні зусилля радянських істориків були спрямовані на апологетику робітничої політики Радянської влади, яка зображувалась як єдино правильна по відношенню до робітників. Більшовицька оцінка усіх нерадянських урядів, а, отже, і Директорії, як ворожих інтересам трудящих України, зумовлювала і відповідну інтерпретацію їх робітничої політики. Всі заходи Директорії в робітничій сфері розглядалися лише як спосіб і надалі зберегти владу буржуазії над робітничим класом України. Такий підхід був контрпродуктивний з точки зору з'ясування історії робітничої політики Директорії, не давав їй адекватної інтерпретації.

Діаспорні історики не були пов'язані ідеологічними обмеженнями, що дало їм можливість об'єктивно вивчати досліджувану тему. Однак їх науковий доробок досить скромний. Переважна більшість з них, досліджуючи історію Української революції, нерідко абсолютизувала державницькі чинники, звинувачуючи Директорію, її уряди в надмірній увазі до соціальних питань, вважала, що соціальні проблеми, в т.ч. і ті, що стосувались робітництва, можуть бути вирішені тільки після постановня української незалежної держави.

Багатьом працям діаспорних істориків не вистачає виваженості, безсторонності, ряд з них позначені духом гострого партійного протистояння, спробами будь за що довести правильність саме своїх підходів до розв'язання найгостріших проблем українського державотворення, в т.ч. і в соціальній сфері. Через недостатню фактологічну базу ряд аспектів досліджуваної теми виявився недостатньо вивченим, а діяльність Директорії по розв'язанню таких проблем як охорона праці, боротьба з безробіттям, соціальне страхування, громадське харчування, транспортне забезпечення тощо, які особливо хвилювали українських робітників, взагалі опинилися поза увагою діаспорних істориків. Слабко вивчена реакція українського робітництва на конкретні кроки Директорії у сфері робітничої політики. Активні пошуки відповіді на ці питання були продовжені українською історіографією в повоєнний період.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Реєнт О.П. Робітники України в 1917–1920 рр. (Соціально-політичні та економічні зміни): Автореф. дис... докт. іст. наук.–К., 1994.–С. 35–44; Андрусишин Б.І. Робітнича політика українських урядів (1917–1920 рр.) // Автореф. дис... докт. іст. наук. – К., 1997.–С. 3, 37; 2. Наумов В.П. Летопись героической борьбы. – М., 1972.–С. 425; 3. Лихолат А. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине. – М., 1949.–С. 10; 4. Шаталова Е.П. История гражданской войны и интервенции на Украине в советских документальных публикациях. – К., 1982. – С. 78; 5. Див.: Историография истории Украинской ССР. – К., 1987. – С. 277; 6. Андрусишин Б.І. Вказана праця. – С. 15; 7. National and the Social in the Ukrainian Revolution 1917 – 1920. The Historiographical Agenda // Arhiv fur Sozialgeschichte. – 1994. - № 34. – S. 95 – 110; 8. Реєнт О.П. Див.: Вказана праця; 9. Там само. – С. 22; 10. Див.: Там само. – С. 23 – 25; 11. Там само. – С. 27; 12. Див.: Андрусишин Б.І. Вказана праця; 13. Див.: Там само. – С. 7, 9; 14. Див.: Там само. – С. 18; 15. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918 – 1920 рр.). – К., 1999. – С. 166 – 409; 16. Солдатенко В. Новітні видання і дослідження з історії Української революції (1917 – 1920) // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. Зб. наук. праць, присвячений пам'яті академіка НАН України Ю.Ю. Кондуфора: В 2-х т. – К., 2004. – Т. 1. – С. 283; 17. Див.: Капельшній В.П. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917 – 1921 рр.): Історіографія // Автореф. дис... докт. іст. наук. – К., 2004, - С. 26 – 27; 18. Див.: Антонов-Овсієнко В. В боротьбі проти Директорії // Літопис революції. – 1929. - №№ 4 – 6; 1930. - №№ 1 – 5; його ж: Записки о гражданской войне. – Т. 3, 4. – М., Л., 1932; 1933; Гражданская война 1918 – 1921 гг. В 3 т. – М., 1928 – 1930; Ейдман Р. Какурін Н. Громадянська війна на Україні. – Харків, 1928; Скоростанський В. Революція на Україні. – Саратов, 1919; 19. Див.: Укр. істор. журнал. – 1988. - № 2. – С. 51; 20. Білян П.Я. Історіографія Української революції 1917 – поч. 1918 р.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2001. – С. 51; 21. Див.: Якименко М. Економічні погляди С.В. Петлюри: Історія і сучасність // Полтавська петлюріана. Матеріали других петлюрівських читань, проведених у Полтаві 15 серпня 1993 р. – Полтава., 1993. – С. 28; Андрусишин Б. Соціально-економічні погляди Симона Петлюри // Історія в школах України. – 2000. - № 2. – С. 43; 22. Див.: Криниця, 1991. – С. 31, 37, 38. 23. Винниченко В. Відродження нації. – Т. 1. – Київ – Відень, 1920. – С. 182; 24. Див.: Андрусишин Б. Соціально-економічні погляди Симона Петлюри... – С. 44; 25. Див.: Андрусишин Б. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики урядів революції та визвольних змагань 1917 – 1920 рр. – К., 1995. – С. 23; 26. Див.: Петлюра С. Про з'їзд професіональних союзів // Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1979. – Т. II. – С. 114; 27. Див.: Винниченко В. Відродження нації. – Ч. 3. – С. 169; 28. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – К., 2003. – С. 531; 29. Петлюра С. Вибрані твори та документи. – К., 1994. – С. 163; 30. Мазепа І. Вказана праця. – С. 535; 31. Там само. – С. 572; 32. Там само. – С. 79; 33. Там само. – С. 262; 34. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр.:

В. 4 Т. – Прага, 1922. – Т. 4. – С. 53; 35. Там само. – С. 54; 36. Червоний прапор. – 1919. – 20 січня; 37. Христюк П. Вказана праця. – Т. 4. – С. 19; 38. Шаповал М. Минувщина і будучина української визвольної боротьби // Київська старовина. – 1993. - № 5. – С. 45; 39. Там само. – С. 48; 40. Там само. – С. 49; 41. Там само; 42. Див.: Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Нью-Йорк, 1954. – С. 56, 72; 43. Там само. – С. 56; 44. Там само. – С. 57; 45. Там само; 46. Там само. – С. 58; 47. Див.: Там само. – С. XVI; 48. Там само. – С. 119 – 120; 49. Донцов Д. Підстави нашої політики. – Нью-Йорк, 1957. – С. 117 – 118; 50. Там само. – С. 152; 51. Там само. – С. 171; 52. Там само. – С. 172; 53. Там само. – С. 177; 54. Там само. – С. 196; 55. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – Т. 1. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – С. 60; 56. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє – минуле (1919 – 1920). – Ч. 4. – Мюнхен, 1969. – С. 519 – 520; 57. Феценко-Чопівський І. Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії. – Житомир, 1992. – С. 50; 58. Андрієвський В. З минулого. – Т. II. Ч. II. – Директорія. – Берлін, 1923. – С. 298; 59. Там само. – С. 91; 60. Там само. – С. 301; 61. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції. – Відень, 1920. – С. 117; 62. Там само. – С. 248; 63. Там само. – С. 239; 64. Див.: Андрієвський В. Вказана праця. – С. 234 – 240.

А.М. Тростогон

ЕТНІЧНІ МЕНШОСТІ В УКРАЇНІ В 1920 – 1930 РР.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Вітчизняна наука за роки незалежності все більше звертається до дослідження проблеми національних меншин в Україні. В державі з поліетнічним складом населення досить актуальним залишається вивчення історії національних відносин, місця та ролі національних меншин в розвитку нашої країни, формування державної етнополітики.

На території України завжди жили люди багатьох національностей. Це зумовлювалося її вигідним географічним положенням в центрі Європи, на перехресті шляхів. Разом з українцями тут проживали росіяни, поляки, німці, євреї, молдовани, болгары, греки, татари та інші народи. Етнічна свідомість формувалась й еволюційно, й екстремально-революційно – з трагічними ситуаціями, до яких спричинялися та перебіг яких визначали залежні від обставин чинники. Перехід від етнічних спільнот до формування держав, цивілізаційний розвиток породжує різновиди ксенофобій і їх антиподів: расизм, шовінізм, марксизм, інтернаціоналізм, юдофільство, антисемітизм. В певні історичні періоди різні народи культивували ксенофобію як конструктивний засіб зберігання свого етносу. Якби євреї у вимушеному розсіянні не культивували досить високого рівня ксенофобії – відторгнення чужого – та водночас високої релігійності, вони остаточно зазнали б асиміляції. Сучасні українці формально об'єднані спільною територією, однією державою, але фактично роз'єднані історичними фобіями, побутовими стереотипами та просто несвідомою антипатією, важко уявляють собі основу своєї ідентичності.¹

Чітко визначити співвідношення етнічних груп у населенні України в 1920-х рр. є неможливим, оскільки статистичні відомості є фрагментарними і часто навіть некоректними через відсутність відповідної методики їхнього збору і обробки. Це становить значні труднощі для науковців у дослідженні вищезазначеної тематики. Попри все впродовж останнього десятиріччя у фокус уваги істориків потрапила проблема всебічного вивчення національних меншин в Україні від початку 1920-х років до сьогодення.

У колі праць, котрі стосуються історії розселення, стану, чисельності нацменшин, основних напрямків радянської етнополітики, змісту проблем етнічних меншин в УСРР, виокремлюється монографія Якубової Л.Д. Аналізуючи джерельну базу, авторка зазначає, що відомчі матеріали, статистичні дані мають значні недоліки оскільки є необ'єктивними, часто упередженими, не відбивають реальну картину національного складу ряду українських губерній. Найбільш вірогідним джерелом дослідниця вважає Всесоюзний перепис населення 1926 р. за яким представники національних меншин становили 54% міського населення УСРР. Переважно селянським за своїм складом були поляки, німці, молдовани, греки, болгары, чехи та ін.²

Цікавими, на нашу думку, з точки зору сьогодення є наведені авторкою дані про національний склад мешканців України на 1926 рік: з 28 996540 чол., котрі проживали в УСРР українці становили 80,1%, росіяни – 9,2%, євреї – 5,4%, поляки – 1,6%, німці – 1,3%, решта – інші національні групи.³

Внаслідок голоду 1921 – 1922 рр., рецидиви якого були постійними, еміграцій, певних ротацій між міським та сільським населенням України сталися значні демографічні втрати, зауважує Якубова Л.Д. Вступаючи в полеміку з іншими дослідниками, котрі проігнорували деякі особливості соціального становища селянських за своїм складом етнічних меншин, епохальні зрушення, викликані подіями 1917 – 1921 рр. у становищі всіх без винятку нацменшин, дослідниця наголошує